

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOWOŚCI

Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej 13
ISSN 1898-4215; e-ISSN 2544-3143
Creative Commons: Uznanie Autorstwa (CC BY) 3.0 Polska
<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/>

Dangiras Mačiulis, Ēriks Jēkabsons, *Lietuviai Latvijos Republikoje 1918–1940 metais*, Lietuvos Istorijos Institutas, Vilnius 2018, 317 s.

Okres międzywojenny zapisał się w dziejach Litwy wydarzeniami istotnymi dla narodu litewskiego, rzutującymi na jego przyszłe losy. Uformował on w nowym pokoleniu urodzonym po 1918 roku silne poczucie świadomości narodowej, które w obliczu II wojny światowej zdawało egzamin. Lata 1918–1940 – czas niepodległości Litwy – z oczywistych względów nie mógł być badany w okresie, gdy kraj ten znajdował się w Związku Radzieckim. Dopiero ponowne odzyskanie niepodległości po 1989 roku dało możliwość kwerendy w archiwach państwowych i podjęcia opracowania tematów wcześniej niezbadanych.

Historycy litewscy rozpoczęli wydawać prace zarówno podejmujące tematykę całego okresu międzywojennego, jak i serie poświęcone poszczególnym postaciom z litewskiej sceny politycznej tamtego okresu: prezydentom (Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis, Kazys Grinius), ministrom spraw zagranicznych (np. Augustinas Voldemaras, Juozas Urbšys, Stasys Lozoraitis) czy wysłannikom dyplomatycznym (np. Petras Klimas). Opracowano także słownik wszystkich ministrów sprawujących swój urząd w latach 1918–1940¹. Osobne badania poświęcono działaniu

¹ *Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. ministrų biografinis žodynas*, red. A. Bitautas, M. Tamošaitis, Vilnius 2016.

parlamentu² oraz tematyce wojskowej³. Trzeba pamiętać, że wiele z tych publikacji opiera się na książkach i artykułach wydawanych po II wojnie światowej przez litewską diaspore na emigracji. Relacje polsko-litewskie w okresie międzywojennym jeszcze nie doczekały się dogłębnego opracowania na Litwie, ale należy zwrócić uwagę, że tematyka ta w różnym kontekście jest przez litewskich historyków i politologów poruszana, a przykładem zainteresowania „polskim odbiorem” Republiki Litewskiej w tamtym okresie jest wydanie wspomnień polskiego attaché wojskowego płk. Leona Mitkiewicza⁴. Aspekt konfliktu o Wilno poruszają chociażby takie książki, jak *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje* Gintautasa Vilkelisa (Vilnius 2006) czy *Suvalkų sutartis – faktai ir interpretacijos. Uмова сувалска – факты і interpretacje* (red. Č. Laurinavičius, J. J. Milewski, Vilnius 2012). Ciekawą publikacją opisującą relacje pomiędzy Litwą a jednym z pozostałych krajów Europy Środkowo-Wschodniej jest książka Dalii Bukelevičiūtė *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais* (Vilnius 2010).

Opisania dziesięciu lat relacji litewsko-łotewskich podjął się Zenonas Butkus (*Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*, Vilnius 1993). Natomiast recenzowana tu praca historyków Dangirasa Mačiulisa – Litwina – i Ėrika Jėkabsonsa – Łotysza – jest pionierskim opracowaniem ukazującym kwestię mniejszości litewskiej na Łotwie. Autorzy we wstępie zauważają, że wydarzenia I wojny światowej zainicjowały rozwój zarówno litewskiego, jak i łotewskiego ruchu narodowego, czego przykładem jest ogłoszenie przez litewską Tarybę niepodległości jeszcze przed zakończeniem wojny 16 lutego 1918 roku. Autorzy podkreślają jednak, że przełomowa była kapitulacja Cesarstwa Niemieckiego 11 listopada 1918 roku (s. 9). Tego dnia Litewska Rada Państwowa (lit. Lietuvos Taryba) potwierdziła uformowanie pierwszego rządu, na którego czele stanął Augustinas Voldemaras. W Rydze 17 listopada 1918 roku odbyło się pierwsze posiedzenie łotewskiej Rady (łot. Latvijas Tautas padome), która powierzyła

² *Lietuvos Steigiamoji Seimo 1920–1922 m. narių biografinis žodynas*, red. A. Ragauskas, A. Tamošaitis i in., Vilnius 2007, *Didysis Lietuvos parlamentarių biografinis žodynas*, t. 3; *Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas*, red. A. Ragauskas, A. Tamošaitis i in., Vilnius 2007, *Didysis Lietuvos parlamentarių biografinis žodynas*, t. 3.

³ Np. G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenė 1918–1940*, Vilnius 1998.

⁴ *Kauno atsiminimai Leon Mitkiewicz 1938–1939*, red. L. Patriubavičienė, Vilnius 2002.

Kārlisowi Ulmanisowi uformowanie rządu. Następnego dnia uroczystie ogłoszono niepodległość Łotwy. Pomimo tych poczynąń w obu krajach faktycznie rządziła wtedy jeszcze niemiecka administracja. Jednak stopniowo, zarówno na Litwie jak i na Łotwie, następował proces uniezależnienia się od niej. W publikacji podkreślone jest, że Łotysze szanowali mniejszości narodowe, czego przykładem jest powierzenie miejsc w łotewskiej Radzie przedstawicielom mniejszości narodowych. W ten sposób w Radzie było osiemnastu członków mniejszości narodowych (wśród nich bałtyccy Niemcy, Żydzi, Rosjanie, dwóch Litwinów i jeden Polak) (s. 9). Mniejszości narodowe cieszyły się na Łotwie do 1934 roku szerokimi prawami gwarantującymi im utrzymanie odrębności. Działały niemieckie, żydowskie i rosyjskie organizacje polityczne posiadające reprezentację w parlamencie łotewskim. Wspólnoty narodowe tworzyły organizacje kulturalne, zawodowe, religijne, społeczne. Autorzy recenzowanej książki zwracają uwagę na to, że w tamtym okresie państwo łotewskie umożliwiło mniejszościom narodowym swobodny rozwój oświaty (w łotewskim Ministerstwie Oświaty utworzono odrębny departament ds. szkolnictwa mniejszości narodowych: niemieckiej, rosyjskiej, żydowskiej, polskiej i białoruskiej) (s. 10). Zmiana stosunku do mniejszości narodowych nastąpiła po 15 maja 1934 roku, kiedy doszło do przewrotu i utworzenia władzy autorytarnej przez Kārlisa Ulmanisa. Od tego momentu następuje proces letonizacji, przybierający formę ograniczenia różnych form życia społecznego, szczególnie dotkliwie odczuwany przez mniejszości narodowe.

Założeniem książki jest odpowiedź na pytanie, w jaki sposób społeczność litewska broniła swojej odrębności w Republice Łotewskiej w latach 1918–1940 oraz jakimi środkami dążono do tego celu i jaką rolę w tym odegrało państwo litewskie. Autorzy zwracają uwagę, że choć opracowań na ten temat jest niewiele, jednak obfituje on w materiał źródłowy zdeponowany w archiwach litewskich i łotewskich⁵. Dużą rolę w odtworzeniu życia społeczności litewskiej na Łotwie w tamtym okresie odegrało podjęcie analizy wydawanych wtedy litewskich tygodników: „Rygos balsas” i „Lietuvių balsas”.

⁵ Wśród nich należy wymienić: Litewskie Centralne Archiwum Państwowe (Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas, LCVA), Bibliotekę Litewskiej Akademii Nauk (Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka, LMAVB), Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne (Latvijas Valsts Vēstures Arhivs) (s. 12–13).

Pierwszy z rozdziałów nakreśla obraz społeczności litewskiej na Łotwie. Na wstępie zwrócono uwagę, że na jej liczbę na ziemiach łotewskich duży wpływ miała I wojna światowa, kiedy to w obliczu zbliżającego się natarcia wojsk niemieckich spora grupa tej ludności wycofała się wraz z rosyjskim przemysłem z obszaru Łotwy w głąb Imperium Rosyjskiego. Ludność ta po zakończeniu wojny często nie powracała na Łotwę, ale do niepodległego państwa litewskiego⁶. Autorzy zauważają, że zdecydowana większość ludności litewskiej na Łotwie zamieszkiwała obszar Zemgalii⁷, zaś najmniejsze skupisko Litwinów znajdowało się w Łatgalii⁸. Spis ludności, który przeprowadzono w 1935 roku, odnotował zmniejszenie liczby mniejszości litewskiej na Łotwie do 22 913 osób (1,17% wszystkich mieszkańców Łotwy). Uznaje się, że wpływ na ten stan miał mniejszy napływ litewskich pracowników sezonowych w tamtym okresie. Autorzy zwracają uwagę, że nie należy również pominąć procesów asymilacyjnych, przyspieszonych polityką rządu po przewrocie Kārļa Ulmaņa⁹. Pomimo tych zmian Ryga była nadal centrum kulturalnym dla mieszkających na Łotwie Litwinów, a to ze względu na obecność dużej części litewskiej inteligencji, ważniejszych organizacji, redakcji czasopisma oraz jedynego litewskiego gimnazjum¹⁰.

Kolejny z rozdziałów ukazuje litewskich działaczy związanych z walką o niepodległość Łotwy. Po ogłoszeniu niepodległości i uformowaniu rządu łotewskiego 25 listopada na zebraniu studentów Politechniki Ryskiej społeczność uniwersytecka wyraziła swoje poparcie dla tworzącego się państwa łotewskiego. Autorzy publikacji zwracają jednocześnie uwagę,

⁶ W 1921 roku na Łotwę powróciło 94 349 osób, z czego 2688 stanowili Litwini (2,85%). Według spisu ludności z 1930 roku na Łotwie zamieszkiwało: 1 394 957 Łotyszy, 201 778 Rosjan, 94 388 Żydów, 69 855 Niemców, 59 374 Polaków, 36 029 Białorusinów, 25 885 Litwinów, 7708 Estończyków i in. (s. 14–16).

⁷ Na tym obszarze liczba ludności litewskiej ulegała zmianie w okresie letnim ze względu na pracowników sezonowych przybyłych z Litwy (s. 17–18).

⁸ Zwrócono również uwagę, że ponad jedna czwarta Litwinów mieszkała w Rydze, a porównując z innymi mniejszościami w Rydze zamieszkiwała ponad połowa mniejszości polskiej i prawie dwie trzecie mniejszości niemieckiej zamieszkującej Łotwę (s. 17–18).

⁹ Jako potwierdzenie tej hipotezy Mačiulis i Jēkabsons przywołują nietypowe zmniejszenie liczby mniejszości polskiej i białoruskiej według spisu z 1935 roku (s. 19).

¹⁰ Drugim miastem, w którym zamieszkiwało najwięcej ludności litewskiej, była położona w Kurlandii Lipawa (s. 23–24).

że tworzący się łotewski rząd nie miał w tamtym czasie silnego poparcia społecznego, a wobec komplikującej się sytuacji (zagrożenie najazdem wojsk bolszewickich) poprosił o pomoc niemieckie władze okupacyjne. Pomimo tego doszło do zajęcia niemal całego obszaru Łotwy i ustanowienia władzy radzieckiej w Rydze w styczniu 1919 roku. Władzę przejęli członkowie Komunistycznej Partii Łotwy, a przy partii utworzono sekcję Komunistycznej Partii Litwy¹¹. W dalszej części rozdziału opisany jest proces wyzwiania Łotwy przez rząd K. Ulmanisa, który zostaje zakończony wycofaniem wojsk radzieckich i podpisaniem 11 sierpnia 1920 roku traktatu pokojowego z Rosją bolszewicką. Mačiulis i Jēkabsons przedstawiają sylwetki Litwinów walczących na Łotwie w tamtym okresie (zarówno w wojnie o niepodległość Łotwy jak i tych, którzy znaleźli się w szeregach armii bolszewickiej) (s. 37–48).

Rolę, jaką odegrały stowarzyszenia litewskie w procesie scalania i utrzymania litewskiej tożsamości narodowej na Łotwie, ukazano w następnym rozdziale. Podkreślono tam, że pierwszą tego typu organizacją było założone w 1894 roku Towarzystwo Pomocy (lit. Pašalpos Draugija). Ważną rolę odgrywało też powstałe w 1910 roku Towarzystwo św. Zyty (lit. Šv. Zitos Draugija)¹². Autorzy zwracają jednak uwagę, że organizacje litewskie znajdowały się na całym obszarze Łotwy, nawet w regionach, w których skupiska ludności litewskiej były niewielkie. Dużą rolę w aktywności miejscowych litewskich organizacji odgrywały parafie katolickie¹³. W rozdziale opisano również działalność takich organizacji młodzieżowych jak „Rūta” i „Vytis” (s. 59–63). Pod koniec lat 30. u sporej części litewskiego młodego pokolenia słabła znajomość poprawnego języka ojczystego. Mačiulis i Jēkabsons konstatują, że w tamtym czasie na organizacje litewskie należy patrzeć nie tylko z punktu widzenia instrumentu ochrony tożsamości narodowej, ale i jako środka jej odtworzenia (s. 76).

¹¹ Litewscy komuniści wydawali w Rydze czasopismo „Darbininkų kova” (s. 35).

¹² Po zakończeniu I wojny światowej w Rydze założono przy gimnazjum litewskim odrębne stowarzyszenie. W Lipawie silną pozycję wśród litewskich organizacji miało działające od 1903 roku Towarzystwo Samopomocy (lit. Savišalpos Draugija) (s. 49–53).

¹³ Przykładem tego jest założone przez ks. Aleksandra Juodavalkisa w 1922 roku Litewskie Towarzystwo Młodzieży Katolickiej „Šviesa” (lit. Lietuvių Katalikų Jaunimo Draugija „Šviesa”), posiadające oddziały m.in. w Rydze, Lipawie, Jelgawie (s. 55–56).

Następny rozdział ukazuje dążenia litewskich działaczy do scalenia wszystkich organizacji na Łotwie. Autorzy książki zauważyli, że potrzeba ta wynikała z przeświadczenia, że posiadanie jednolitej organizacji umożliwi skuteczniejszą ochronę litewskich interesów, m.in. w dziedzinie oświaty¹⁴. Dlatego właśnie 13 września 1922 roku na zebraniu przedstawicieli litewskiej inteligencji w Rydze ustalono utworzenie specjalnej Rady, która reprezentowałaby litewskie interesy na Łotwie. Autorzy uważają, że nie było jednolitej opinii co do kształtu Rady: jedni dostrzegali w niej organ wyłoniony, podobnie jak parlament, w specjalnych wyborach; inni proponowali, aby składała się z reprezentantów istniejących już litewskich organizacji na Łotwie; trzecia grupa postulowała, aby utworzyć odrębną organizację zbliżoną do tych posiadanych przez mniejszość polską czy rosyjską. Inicjatywa ta spotkała się z niewielkim odzewem wśród łotewskich Litwinów. Od 1927 roku zadania konsolidacji mniejszości litewskiej podjął się konsul litewski w Rydze Vytautas Gylys (s. 78–82). Podejmowane wysiłki nie przynosiły spodziewanych efektów. W publikacji przytoczono opinię z tygodnika „Rygos balsas”, w której stwierdzono, że Łotwa posiada wiele litewskich organizacji, jednak współdziałanie pomiędzy nimi jest albo słabe, albo wcale go nie ma (s. 82). W 1930 roku w Dyneburgu ogłoszono założenie Związku Łotewskich Litwinów (lit. Latvijos Lietuvių Sąjunga, LLS), a w Rydze zarejestrowano Centralną Litewską Organizację (Lietuvių Organizaciją Centras, LOC) – obie organizacje rozpoczęły rywalizację o zjednoczenie litewskiej diaspory (s. 88–94).

Kolejny rozdział jest w pewnym stopniu kontynuacją tematu podjętego w poprzednim rozdziale – ukazuje aktywność społeczności litewskiej jeśli chodzi o wybory do samorządu i do parlamentu łotewskiego (s. 103). Zauważono, że u początków niepodległego państwa, w Łotewskiej Radzie, obecność mniejszości litewskiej miała raczej charakter formalny. Na jesieni 1919 roku ogłoszono wybory do Sejmu Ustawodawczego (łot. Satversmes sapulce), w których mogli uczestniczyć łotewscy obywatele, którzy ukończyli dwadzieścia jeden lat. Autorzy odnotowali, że nie ma odrębnego spisu mniejszości litewskiej biorącej udział w wyborach przeprowadzonych w 1920 roku. W Sejmie Ustawodawczym nie znaleźli się przedstawiciele

¹⁴ Takie organizacje posiadały mniejszości niemiecka, rosyjska czy polska (s. 77).

ludności litewskiej¹⁵. Autorzy książki stwierdzają, że jest to konsekwencja braku kampanii wyborczej wśród diaspory litewskiej, którą trudno było przeprowadzić, skoro nie wydawano w tym czasie żadnego litewskiego czasopisma (s. 104). Mimo to Litwini rozpoczęli aktywnie dążyć do udziału we władzy lokalnej. Jednak odsetek ludności litewskiej zamieszkującej Łotwę, na tle innych mniejszości narodowych, nie mógł dać wysokich wskaźników. W 1931 roku w wyborach do miejskich władz samorządowych podział mandatów przedstawiał się następująco: 1032 – Łotysze, 201 – Żydzi, 62 – Rosjanie, 53 – Niemcy, 45 – Polacy, 8 – Litwini, 7 – Estończycy, 4 – inni¹⁶. W 1922 roku odbyły się wybory do I Sejmu (łot. I Saeima), a w ławach sejmowych i tym razem nie zasiadł żaden przedstawiciel litewski¹⁷. Podobnie było w kolejnych wyborach, przeprowadzonych w 1925 roku¹⁸. Wybory do III Sejmu, przeprowadzone w 1928 roku, także nie przyniosły spodziewanego mandatu. Podkreślone jest jednak, że diaspora litewska w tej kampanii wyborczej wykazała się większą niż wcześniej aktywnością (s. 122). Pomimo wysiłków czynionych przez przedstawicieli litewskiej inteligencji na Łotwie nie powiodło się również w wyborach w 1931 roku¹⁹. Rozdział wieńczy refleksja na temat tego, jak wyglądałoby zaangażowanie mniejszości litewskiej w wyborach do Sejmu w 1934 roku, do których nie doszło ze względu na przewrót i utworzenie rządów autorytarnych.

W następnym rozdziale opisane jest ciekawe zagadnienie wsparcia, jakie łotewscy Litwini otrzymywali od państwa litewskiego. Zwrócono

¹⁵ 1 maja 1920 roku, na pierwszym posiedzeniu, Łotewska Rada przekazała władzę Sejmowi Ustawodawczemu. W składzie wybranego organu znajdowało się: 88% Łotysz, 8 Żydów, 6 Niemców, 4 Rosjan (s. 104).

¹⁶ W latach 1924–1931 we władzach samorządowych łotewskich miast ponad 70% mandatów posiadali radni łotewscy. Mniejszość żydowska posiadała od 13,3% do 14,2% deputowanych, mniejszość niemiecka od 3,7% do 6,5%, mniejszość rosyjska od 3,9% do 4,4%, mniejszość polska od 3,2% do 4,2%, zaś mniejszość litewska od 0,6% do 0,7% (s. 106).

¹⁷ W Sejmie było 16 przedstawicieli mniejszości narodowych: 6 Niemców, 6 Żydów, 3 Rosjan i 1 Polak (s. 110).

¹⁸ Mniejszości narodowe uzyskały również 16 mandatów: 5 – Niemcy, 5 – Żydzi, 4 – Rosjanie, 2 – Polacy (s. 112).

¹⁹ W tych wyborach mniejszości narodowe uzyskały 17 mandatów, z czego po 6 mandatów przypadło ludności niemieckiej i rosyjskiej, 3 mandaty uzyskała mniejszość żydowska, zaś 2 mandaty mniejszość polska (s. 135).

uwagę, że w pierwszych latach niepodległości łotewska władza niechętnie udzielała pomocy obywatelom Litwy przebywającym na obszarze Łotwy (podobna sytuacja dotyczyła także obywateli innych państw). Jako przykład przytoczono doniesienie Litewskiej Agencji Informacyjnej „Elta”, że w Lipawie 22 marca 1920 roku władze miasta „niespodziewanie” przestały udzielać pomocy materialnej obywatelom Litwy. Sytuacja wstępnie uregulowana została w 1924 roku, kiedy Litwa i Łotwa podpisały konwencję o wzajemnej pomocy socjalnej (s. 139). Mačiulis i Jēkabsons wykazują, że problem ten nie został jednak rozwiązany. W drugiej połowie lat 30. litewskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych kilkakrotnie rozważało zamknięcie litewskich konsulatów w Lipawie i Dyneburgu – zaniechano podjęcia takiej decyzji, zdając sobie sprawę, że brak przedstawicielstwa litewskiego wpłynie ujemnie na życie mniejszości litewskiej, doprowadzając do jej dezintegracji (s. 143). W książce opisana jest też pomoc finansowa ze strony rządu litewskiego, a także litewskich stowarzyszeń. Autorzy książki stwierdzają, że gdyby nie udzielona pomoc działalność litewskich organizacji na Łotwie ograniczyłaby się do zebrań zarządów i „wieczorków kulturalnych” (s. 149). W podsumowaniu rozdziału zwrócono uwagę, że rząd łotewski przekazywał środki na niektóre litewskie inicjatywy kulturalne. Jako przykład podano dotowanie ryskiego litewskiego teatru w 1931 roku, a także w 1932 roku, kiedy to otrzymał środki także od władz samorządowych Rygi (s. 155).

Kwestię szkół litewskich na Łotwie porusza następny rozdział. Zwrócono tam uwagę na fakt, że część litewskich dzieci uczęszczała do szkół innych grup narodowościowych (s. 156). Problemem był również niski wskaźnik, w stosunku do innych grup narodowościowych, umiejętności pisania. Zmniejszenia analfabetyzmu wśród mniejszości litewskiej podjęło się Litewskie Towarzystwo Młodzieży Katolickiej „Šviesa”, które w 1923 roku przygotowało dla dorosłych bezpłatne kursy wieczorowe²⁰. Brak departamentu ds. mniejszości litewskiej w łotewskim Ministerstwie Oświaty uważano za przyczynę, z powodu której nie powstawały nowe litewskie szkoły na Łotwie (s. 160–161). Sytuacja litewskiego szkolnictwa

²⁰ Według „Rygos balsas” w 1924 roku kurs ukończyło około 140 pełnoletnich Litwinów, którzy uzyskali umiejętność „czytania, pisania i liczenia” (s. 158).

w miastach była nieco lepsza niż na terenach wiejskich. Autorzy zauważają, że były dwie przyczyny takiego stanu: samorządy lokalne nie dysponowały odpowiednimi środkami finansowymi oraz niechętnie spoglądano na powstanie nowej szkoły mniejszości narodowej (s. 170).

W dalszej części omówiono podpisaną przez oba kraje w 1931 roku wzajemną Konwencję Szkolną. Na jej podstawie państwo łotewskie zobowiązało się m.in.: rozpatrywać pozytywnie prośby ludności litewskiej w sprawie zgody na założenie szkoły litewskiej, jeśli w miejscu zamieszkania znajdowałoby się nie mniej niż dwadzieścioro dzieci w wieku szkolnym (od siedmiu do czternastu lat); jeśli dzieci mniejszości litewskiej byłoby mniej niż dwadzieścioro, ale więcej niż dziewięścioro, wówczas należało utworzyć klasę litewską w szkole łotewskiej. Ponadto władze łotewskie przyznały prawo do nauki w szkołach litewskich nauczycielom, którzy wykształcili się na Litwie, a także zgodziły się na kształcenie się łotewskich Litwinów na Litwie (s. 183). Autorzy książki zauważają jednak, że litewskie władze nie łudziły się, że podpisana Konwencja rozwiąże wszystkie problemy związane z litewskim szkolnictwem. Stan ten potwierdziła łotewska polityka narodowa po przewrocie 1934 roku. Nie chcąc pogarszać relacji z Łotwą w ramach Ententy Bałtyckiej, władze Litwy zgodziły się w 1937 roku na zerwanie Konwencji (s. 206)²¹.

W odrębnym rozdziale ujęto zagadnienie kształcenia inteligencji. Mačiulis i Jēkabsons zauważają, że brak litewskiej inteligencji był dostrzegalny nie tylko na łotewskiej prowincji, ale i w samej Rydze. Jako przykład przytoczone jest sprawozdanie litewskiego konsula na Łotwie z 1928 roku, który podaje liczbę inteligencji litewskiej zamieszkującej Rygę, wśród nich: 4 księży, 5 nauczycieli gimnazjum, 25 nauczycieli szkół początkowych oraz 30 studentów (s. 211). W rozdziale zwrócono uwagę na nacisk, jaki ówczesna litewska inteligencja położyła na litewskie gimnazjum w Rydze, dostrzegając w nim kuźnię przyszłej inteligencji. W podsumowaniu stwierdzono, że działalność gimnazjum nie zaowocowała spodziewanymi rezultatami. Autorzy podają raport litewskiego ambasadora na Łotwie, z którego wynika, że litewscy abiturienti byli

²¹ Czym była Ententa Bałtycka zob. szerzej: H. Batowski, *Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomatycznej*, Kraków 2001, s. 268; J. Kozłowska, *Ententa Bałtycka wobec sytuacji politycznej w Europie w latach 1936–1938*, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia w perspektywie interdyscyplinarnej*, red. J. Getka, J. Grzybowski, R. Kramar, Warszawa 2015, s. 117–125.

dyskryminowani na rynku pracy, co w ostateczności skłaniało ich do wyjazdu na Litwę (s. 225).

Osobne miejsce w publikacji zajęło opisanie roli, jaką odegrali litewscy księża, którzy byli często jedynymi przedstawicielami litewskiej inteligencji na prowincji (s. 232). Autorzy zwrócili uwagę, że w początkowych latach niepodległości w Kościele katolickim na Łotwie dominovali duchowni litewscy i polscy (s. 227–228). W drugiej połowie lat 30. zdecydowaną większość stanowili księża łotewscy²². Sytuacja w lokalnych parafiach nie była obojętna dla państwa litewskiego, co obrazują raporty litewskich konsulów do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Kownie²³.

W kolejnych dwóch rozdziałach omówione zostało zagadnienie litewskiej emigracji politycznej po przewrocie Antanasa Smetony w 1926 roku oraz temat litewskich pracowników sezonowych (s. 249–282).

Ostatni z rozdziałów jest próbą scharakteryzowania cech wyróżniających mniejszość litewską na Łotwie w okresie międzywojennym a jednocześnie ukazaniem, jakie kwestie były uważane za zagrożenie dla utrzymania odrębności narodowej. Na początku wymieniono obawę przed polonizacją poprzez uczęszczanie do parafii, w których przeważała ludność polska (s. 283). Kolejnym problemem było zatracanie przez część litewskiej ludności rodzimego języka na rzecz języka łotewskiego – dotyczyło to zarówno Litwinów mieszkających na stałe na Łotwie, jak i litewskich pracowników sezonowych. Autorzy zauważają, że podstawowym wyznacznikiem określającym mniejszość litewską był odrębny język. Jednocześnie w publikacji wykazują, jaki odsetek ludności litewskiej posługiwał się dwoma i więcej językami (s. 290–296).

W podsumowaniu podkreślono rolę litewskich dyplomatów, którzy zwracali uwagę na potrzeby litewskiej diaspory oraz na problemy, z którymi się borykała, co można dostrzec w raportach przesyłanych do litewskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Jednocześnie podkreślono rolę pomocy ze strony państwa litewskiego. Zwrócono również uwagę na

²² Większość parafii katolickich znajdowała się na obszarze Łatgalii (s. 236).

²³ W książce przytoczone jest sprawozdanie litewskiego konsula w Dyneburgu z 1931 roku, w którym stwierdzone jest, że polskim księżom udaje się „scementować” nie tylko polską diaspore, ale również mniej uświadomionych Litwinów, Białorusinów czy Łatgalów. Stwierdzono również, że tę taktykę „przechwycenia” wiernych litewskich próbują stosować również duchowni łotewscy (s. 232).

fakt, że katolickość była także wyznacznikiem odrębności diaspory, tym wyraźniejszym, gdy wokół zamieszkiwała ludność protestancka. Zdarzało się jednak, że czynnik religijny (bycie katolikiem) był priorytetem stojącym ponad identyfikacją narodową – władze litewskie obawiały się, że poprzez kościół ludność litewska może porzucić swoją tożsamość narodową na rzecz polskiej czy łotewskiej (s. 303–305). Stwierdzono także, że litewska społeczność była zawsze lojalna wobec państwa łotewskiego.

Praca stanowi cenne źródło informacji na temat mniejszości litewskiej na Łotwie: jej rozwoju, zaangażowania w życie społeczne, w tym w relacje z innymi grupami narodowościowymi, oraz więzi z państwem litewskim.

Joanna Kozłowska

ORCID: 0000-0001-5302-4696